

УДК 316.4

Ганжа О.В.

ПАРАДИГМАЛЬНИЙ АНАЛІЗ КАТЕГОРІЇ СОЦІАЛЬНА ЗРІЛІСТЬ В РАМКАХ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ

Стаття присвячена парадигмальному аналізу поняття «соціальна зрілість» в рамках соціологічного дискурсу. У роботі досліджується проблематика відображення соціальної зрілості в рамках основних соціологічних теорій та концепцій. У статті виконано порівняльний аналіз поняття «соціальна зрілість» в рамках різних соціологічних парадигм.

Ключові слова: особистість, теорія особистості, зрілість, дорослість, соціальна зрілість, соціологічна парадигма.

Статья посвящена парадигмальному анализу понятия «социальная зрелость» в рамках социологического дискурса. В работе исследуется проблематика отражения социальной зрелости в рамках основных социологических теорий и концепций. В статье выполнен сравнительный анализ понятия «социальная зрелость» в рамках различных социологических парадигм.

Ключевые слова: личность, теория личности, зрелость, взрослость, социальная зрелость, социологическая парадигма.

The article is devoted to the analysis of paradigmatic concept of «social maturity» within sociological discourse. This paper examines the issues reflected social maturity within major sociological theories and concepts. The article is a comparative analysis of the concept of «social maturity» within various sociological paradigms.

Keywords. Personality, personality theory, maturity, adulthood, social maturity, sociological paradigm.

Поняття соціальної зрілості як і більшість соціологічних понять бере свій початок від часів протосоціології. Найпліднішим етапом для розгляду поняття «соціальна зрілість» в рамках соціології є етап основного розвитку соціології як науки, тому що саме в рамках цього часового проміжку її розвитку були сформовані її основні парадигми. У рамках соціологічних парадигм ми знайшли багато аспектів, що впливають на тлумачення поняття «соціальна зрілість».

Стан дослідження зазначеної проблеми є незадовільним. Парадигмальним аналізом поняття «соціальна зрілість» в рамках соціологічного дискурсу серед вітчизняних вчених майже ніхто не займався.

Метою статті є дійснення парадигмального аналізу категорії соціальна зрілість в рамках соціологічного дискурсу.

У рамках соціологічної думки проблемі соціальної зрілості приділено мало уваги, але існує значна кількість досліджень окремих аспектів даної проблематики в рамках інших теоретичних та практичних соціологічних досліджень.

О. Конт, представляючи школу наукового, а потім і соціологічного позитивізму, вважав, що наукове знання, – найвищий щабель розвитку знання. Найбільш значущим видом знання є наукове (позитивне) – достовірне, точне, корисне [11]. Тобто досягнення соціальної зрілості можливе лише на основі точного наукового пізнання. У такому разі нівелюються аспекти релігійного виховання та релігійної зрілості особистості чи соціальної групи.

Подібна принциповість О. Конта базується на праці «Новий органон» Ф. Бекона [4]. Дослідник утвердив принцип, за яким знання є науковим, коли воно здобує емпіричним шляхом і може бути повтореним будь-якими науковцями за умови дотримання умов експерименту. Цей принцип став домінуючим в рамках модерного суспільства, особливо актуалізувавшись у рамках індустріального суспільства.

На нашу думку, в теорії позитивізму О. Конта соціальна зрілість повинна бути категорією, яка відповідає загальним принципам соціальної динаміки. Соціальна динаміка – дослідження здатності суспільства реагувати на внутрішні й зовнішні зміни, мати справу з його механізмами регуляції [11]. Саме тому і соціально зріла особистість в рамках сучасного українського суспільства повинна бути гнучкою щодо соціальних процесів та змін, які відбуваються в соціальних інститутах суспільства. Така точка зору є однією з універсальних через те, що соціально мобільні актори суспільного життя знаходяться у взаємодії з великою кількістю соціальних процесів.

Г. Спенсер – перший відомий науковець Великої Британії, який професійно займався соціологічними дослідженнями. Він як представник так званого соціал-дарвінізму, який є поєднанням його вченням з ученням Ч. Дарвіна. Головною тезою соціал-дарвінізму є відбір людей за їхньою можливістю пристосовуватися до умов соціальних змін, які відбуваються в суспільстві та впливають на його соціальну статистику.

Така оригінальна парадигма витікає з визначення поняття «суспільство». «Суспільство – агрегат (сукупність) індивідів (індивіди – клітини, фізіологічні одиниці), що характеризується певною подібністю й сталістю їхнього життя. Воно подібне до біологічного

організму: росте (а не будується, тому Г. Спенсер виступав проти усіляких реформ) і збільшується у своєму обсязі, одночасно ускладнюючи структуру й розділяючи функції [17, с.142]». Як бачимо, в рамках такого визначення багато рис соціальної дисфункціональності і досягнення соціальної гармонії відбувається шляхом неконтрольованих соціальних відносин в рамках суспільства. Цікавими є і методи соціального виховання, які продукувалися Г. Спенсером.

У рамках даної форми соціального вчення розглядається і форма досягнення соціальної зрілості. Г. Спенсер писав, найнеобхідніше у цьому випадку – відшукати норму цінності знань. Кожен, відстоюючи достоїнство того або іншого відділу знань, неодмінно зробить зауваження відношення його до життя [15, с.19]. Тобто соціальна зрілість в рамках соціал-дарвінізму також повинна була здобуватися у боротьбі. При тому, що з такої позиції соціальна зрілість може розглядатися в декількох ракурсах. По-перше, соціальна зрілість як час дозрівання для соціальної боротьби, по-друге, соціальна зрілість як готовність переможця до боротьби за контроль над соціальними ресурсами.

В рамках робіт засновника емпіричної соціології Е. Дюркгейма розглянуто проблему соціальної унормованості, яка формує свої закони та стандарти соціальної зрілості. Поняття унормованості тісно пов'язане з державою та її адміністративним апаратом, який закріплюється законодавством. На думку самого Е. Дюркгейма, для того, щоб колективні почуття, які охороняються законами націй, у певний період її історії були опановані суспільною свідомістю, або для того, щоб ці почуття отримали більшу силу там, де недостатні, вони повинні стати більш інтенсивними, аніж це було раніше [9, с. 40]. Так саме інтенсифікація соціальних відносин сприяє тому, що держава перестає контролювати соціальні практики і починає активно створювати вже згаданий каральний апарат. У таких умовах соціальна зрілість зводиться до унормування свого соціального буття згідно з правилами держави або суспільства. До того ж в рамках згаданої теорії бути соціально незрілою особистістю є надто небезпечно, оскільки це шлях до соціальних санкцій, які можуть бути застосовані проти особистості. Особливо дошкуляє цей принцип учасникам авторитарних та тоталітарних систем, у яких можна уникнути покарання за невиконання соціальних норм тільки якщо мати психічне захворювання або жити у малій громаді.

Водночас велика частка соціальної унормованості все одно може призвести до соціальної дисфункціональності, проте вже через аспекти соціально-психологічного характеру.

На думку З. Баумана, який в рамках власної роботи «Індивідуалізоване суспільства» зазначає, що сьогодні високий рівень індивідуалізму не може себе реалізувати в суспільстві і робить спробу задовольнити власні амбіції у родині [2, с. 72]. Подібна форма реалізації часто призводить до негативних дисфункціональних явищ, наприклад, у родині необхідно гармонізувати внутрішні відносини, чітко виконувати власні функції, однак амбіції вимагають результату. Це часто призводить до розладу сімейних відносин, які можуть завершитися розпадом, іншими негативними явищами. Тому індивідуалізоване суспільство пропагує саме розумний підхід до диференціації амбіцій та їх реалізації.

Іншим напрямком соціологічної школи є феноменологія, яка вийшла з філології та лінгвістики і дійшла до філософії та соціології, ставши однією з провідних соціальних концепцій. Такий науковий напрямок вивчає особливості тих чи інших феноменів, зокрема в соціології справа йде про соціальні феномени. У феноменології соціальна зрілість є повноцінним соціальним явищем, яке є характерним для багатьох суспільств, що діагностують ті чи інші аспекти, важливі для функціонування в соціумі особистості. Феноменом соціальна зрілість стає через те, що в суспільстві зростає попит на так звану соціальну компетентність. Суспільство виростає до такого рівня усвідомлення соціальних явищ та професій, що компетенція окремої особистості чи учасника соціальної групи є важливою для соціальних інституцій та інших учасників соціуму. Такий інтерес є характерним для пізньої стадії індустріального та постіндустріального суспільств. Суспільні практики та соціальні процеси стають такими складними, що у багатьох громадян та самих громад виникає бажання перевірити рівень соціальної зрілості певних особистостей, від яких залежать соціально важливі аспекти техногенного характеру. Тобто на сьогодні рівень техногенного розвитку цивілізації досяг того, що соціальна та технологічна незрілість може призвести до локальних та глобальних катастроф.

У рамках феноменологічного підходу існує значна кількість умовностей в оцінці дослідження, так як здебільшого це робота суб'єктивна, складається з дослідження не менш суб'єктивних документів і текстів. Саме тому Е. Гусерль відзначав, що «щирий філософ не може не бути вільним: сутнісна природа філософії складається з її вкрай радикальної автономії». У дослідженні є важливими всі деталі, навіть характер та настрої досліджувача. Саме ця методологія дозволяє отримувати найбільш цікаві результати в рамках багатьох досліджень. На нашу думку, подібного емпіричного поштовху вимагає і поняття «соціальна зрілість», саме тому

феноменологічний підхід має значні перспективи в дослідженнях соціальної зрілості.

У другому томі своїх логічних досліджень Е. Гусерль зіставляються основи теоретичної та практичної феноменології: на основі понять «ідеації» і «інтенціональності» досліджуються змісти й структури свідомості, звільнені від впливу психології й розглянуті як сутності [7]. Тому і соціальну зрілість слід розглянути як сутність без домішок інших соціальних процесів.

У рамках даної теорії ми виділяємо те, що соціальна зрілість особистості повинна розглядатися як сукупність ідеацій, тобто системи ідеальних образів для подальшого засвоєння позитивного та негативного соціального досвіду особистістю, який дозволяє орієнтуватися особистості чи групі особистостей в умовах тенденцій сучасної соціальної динаміки.

На думку Н. Сабітової, «в сучасних умовах розвитку суспільства будь-яка діяльність людини є потенційно небезпечною» [14, с. 345], саме тому робота з підвищення рівня соціальної зрілості в системі «людина-машина» і зводиться до підвищення соціальної компетенції в технічній сфері та розвитку технічної освіти на всіх рівнях освітніх систем.

Незважаючи на всі наші зусилля з розвитку соціальної зрілості окремих особистостей та соціальних груп в рамках сучасного українського та будь-яких інших сучасних суспільств, на думку В. Михайлова, «у жодному разі неможливо досягти абсолютної безпеки, і тому у розвинутих країнах прийнята концепція допустимого ризику, сутність якої – прагнення до такої безпеки, яка прийнятна у даній соціально-економічній і науково-технічній ситуації» [12, с. 20-21]. Це говорить про існування перманентної небезпеки, наслідками якої можуть стати численні летальні випадки або каліцтво різних форм тяжкості. У такому разі соціальна зрілість може проявлятися у формі ефективного власного механізму захисту себе від вже згаданих наслідків комунікативних дій з машинами та промисловими механізмами, які несуть потенційну загрозу здоров'ю та життю особистості, соціальним групам.

Не менш важливою концепцією, яка поглиблює феноменологічний та герменевтичний підходи в рамках нашого дослідження, є концептуалізація авторського підходу М. Хайдегера. Він є автором вчення про Буття як основну невизначеності у своїй роботі «Час і буття» [5]. Тобто буття є основою всіх біологічних та соціальних процесів, які реально існують в рамках соціального простору. М. Хайдегер повертає соціальне знання до первинних філософських питань, без відповіді на які неможливий процес

подальшого соціального пізнання. Соціальне буття окремої особистості чи групи людей може виявитися хибним, у такому випадку неможливість соціального буття створює так звану зону соціальної турбулентності, головною ознакою якої є загальна невизначеність соціальних дій та відносність соціальної реальності взагалі, її складових. Виходячи з того, що соціальна реальність є одним з головних компонентів існування людства взагалі, то можуть підірватися основи соціального буття, ритуали та рутини, які є своєрідною системою скріплення соціальної реальності як єдиного цілого об'єкту соціальних відносин. Одним з головних завдань у вихованні соціальної зрілості у теорії М. Хайдегера повинно стати виховання усвідомлення особливості свого соціального буття і співвідношення елементів соціальної реальності та буття окремих особистостей та соціальних груп.

Сам М. Хайдегер вбачав в особливості соціального буття всіх учасників соціальних відносин і можливість реалізації окремих елементів соціальної терапії. На його думку заклик Буття можна почути на шляхах очищення особистісного існування від ілюзій, що знеособлюють, повсякденності або на шляхах розуміння сутності мови [5]. Як бачимо, М. Хайдегер, як і всі герменевтики та представники феноменологічного підходу, обережно ставився до будь-яких мовних конструкцій, водночас його наукові дослідження мали глибоко соціальний характер. Йому вдалося поєднати дві різні методології. Деякі з його ідей є важливими для теорії соціальної зрілості. Так, наприклад, твердження про нівелювання соціальних ілюзій є елементом соціальної зрілості. Система цінностей кожної особистості формує позитивні і негативні форми соціальних очікувань від власних соціальних дій. Негативними ми вважаємо завищені очікування від зміни соціальної реальності внаслідок методичних соціальних дій, скерованих особистістю. Невідповідність соціальним очікуванням призводить до негативного сприйняття соціальних подій, які впливають на його життя, тобто вони є елементом викривлення соціальної реальності. У майбутньому вони призводять до соціальних дисфункцій, що є негативним елементом їхнього впливу на учасників соціальних груп. Дана особистість стає постійним джерелом соціального негативу та соціальної дисфункціональності. Це в глобальному соціальному масштабі може призвести до соціальної нестабільності локального характеру через психологічну неврівноваженість та глобальних змін через колективні соціально неадекватні дії.

Соціальна реалізація на рівні присутності дозволяє отримати і деякі тактичні переваги в рамках соціальної співпраці з іншими

соціальними об'єктами та суб'єктами соціальних відносин. М. Хайдегер про це зазначав «перша перевага визначається у своєму бутті екзистенцією» [5, с. 121], тобто паралельною реальністю, яка має багато соціальних та психологічних особливостей, котрі екстраполюються на первинну соціальну реальність через механізм патентування соціальних практик.

На думку С. Катаєва, «процеси модернізації, поширюючись на всі сторони суспільного життя, мають універсальний характер. Так, соціальний тип особистості, властивий суспільству, що модернізується, характеризується раціоналізмом, індивідуалізмом, прагненням до змін, мобільності, самовдосконалення» [10, с. 29]. На нашу думку, поняття соціальна зрілість повинна корелювати з процесами модернізації сучасного українського та інших суспільств. Соціально зріла особистість повинна усвідомлювати особливості процесів соціальної трансформації та модернізації суспільної структури та суспільних процесів.

В рамках модернізації, а тим більше в структурі соціального об'єкта, що модернізується, відбуваються процеси, векторність яких має позитивну спрямованість і для формування соціальної зрілості. Один з таких факторів – це раціональність.

Раціональність (від лат. *ratio* – розум) – термін у найширшому розумінні означає розумність, свідомість, протилежність ірраціональності. У спеціальному значенні – характеристика знання з позиції його відповідності деяким принципам мислення [13]. Раціональність є невід'ємною складовою соціальної зрілості. В рамках раціональності формується дисциплінованість і бажання постійної роботи на примноження соціальних дивідентів, які дають більше можливостей для соціальної реалізації в суспільстві.

Не менш важливим для соціально активної особистості є постійне прагнення до змін. Прагнення до змін є реакцією особистості, яка бажає повної соціальної реалізації. Іноді такі особистості йдуть на нелогічні, але соціально героїчні справи. Наприклад, можна навести добровольців, які їхали у складні природні умови за відсутності належних умов охорони праці на будівництво Байкало-амурської магістралі [9]. Вони, будучи соціально активними особистостями, ставили трудові рекорди один за одним, а все через занадто високий рівень пасіонарності. Подібними якостями наділені кілька відсотків соціально зрілих особистостей, якщо їх зібрати разом, то збільшується якість усіх соціальних процесів, в яких вони беруть участь.

В рамках постмодерністичного напрямку в соціології та інших суспільствознавчих наукових дисциплінах є достатньо багато

концепцій, які пояснюють ті чи інші процеси становлення соціально зрілої особистості та розглядають саму можливість соціальної зрілості в постіндустріальному чи так званому інформаційному суспільстві. Про це свідчить вже зазначені нами роботи про теорію соціальних полів П. Бурд'є та симулякризацію і викривлення соціальної реальності Ж. Бодрійяра [13], але найоригінальнішою працею у цій сфері ми вважаємо «Анти-Едип» французьких постмодерністів Ж. Дельоза та Ф. Гватарі [8]. У цій роботі переплітається соціальне, філософське, етнографічне, психологічне та психіатричне знання. Становлення особистості у цій праці розглядається як теорія трьох синтезів. І в рамках особистості найголовнішим є саме теорія третього синтезу. Автори зазначають, що «в третьому синтезі, кон'юнктивному синтезі споживання, тіло без органів було дійсним яйцем, розділеним осями, посмугованим зонами, розграфленим ареалами або полями, розподіленим по градієнтах, стягнутим потенціалами, відзначеним порогами». Чітко просліджується ідея про високий рівень диференціації та відчуження особистості від соціальних процесів, а особливо від процесу споживання і суспільного перерозподілу соціальних та економічних ресурсів. Такі твердження авторів, як «посмуговані зони» та «розграфлені ареали», на нашу думку, є новими інтерпретаціями теорії полів. Поняття «ареал» у класичному розумінні – це «область поширення на земній поверхні якого-небудь явища, певного типу співтовариств організмів, подібних умов» [6]. У теорії Ж. Дельоза та Ф. Гватарі, на нашу думку, термін вживається як ряд однорідних ідей в рамках певного соціального процесу. Тим більше, що в цьому визначенні йдеться і про так званий стягнутий потенціал, під яким розуміємо граничний потенціал певного соціального об'єкту та суб'єкту, котрий може проявитися в рамках свого біологічного або соціального буття. Під яйцем автори розуміють цілісну систему, що може бути суспільством, особистістю чи психікою. Це три рівні, які поєднують усі рівні динамічної системи «людина – суспільство». Це проявляється в тому, що кожний з зазначених рівнів (суспільство, особистість та психіка) є віхою з точки зору сприйняття конкретної людини в суспільстві. Так, соціально зріла особистість є людиною, яка відповідає чи не відповідає суспільним запитам, проявляє свою індивідуальність як особистість, сформовану у процесі соціалізації і водночас має індивідуальні психічні особливості, які складаються на базі її психіки, обумовлені біологічно і соціально.

У рамках цих зазначених протосоціологічних та соціологічних теорій соціальна зрілість не має прямих посилань, але в них розкривається її сутність. Водночас ми не можемо оминати

соціологічні особливості соціальної зрілості, закладені в рамках педагогічної науки, вона вимагає подальшого дослідження та інтерпретації в рамках соціологічної науки за допомоги соціологічного інструментарію.

Частина соціологів і педагогів ототожнює процес соціальної зрілості з процесом соціалізації особистості. У соціологічній науці робиться акцент на понятті «соціалізація особистості», тоді як в педагогічній науці більше вживається поняття «соціальна зрілість». Хоча в рамках педагогічної науки деякі вчені проводять диференціацію між цими двома категоріями. Наприклад, Л. Філіпова [16] стверджує, що у процесі вторинної соціалізації зростає здатність людини до самоідентифікації з іншими особистостями чи цінностями, які домінують у референтних групах. Рівень індивідуалізації власної особистості зростає до такого, що його можна називати соціальною зрілістю.

Б.Г. Ананьєв ототожнював поняття «зрілість» з поняттям «дорослість», на його думку, для спрощення відмінностей між цими поняттями їх поєднали в поняття «дорослість», щоб нівелювати соціальні протилежності, закладені в ці два поняття [1]. На нашу думку, завдання соціології і полягає в тому, щоб за допомогою соціологічного інструментарію дослідити особливості саме соціальної зрілості, це повинно розкрити ще один блок соціальних особливостей розвитку особистості.

В рамках соціології існують окремі парадигми, які розглядають не цілісно поняття «соціальної зрілості», але її окремих елементів структури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ананьєв Б.Г. О проблемах современного человеказнания / Б.Г. Ананьєв. – М. : Наука, 1977. – 220 с.
2. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман; пер. с англ. В.Л. Иноземцева. – Центр исслед. постиндустр. о-ва, журн. «Свободная мысль». – М. : Логос, 2002. – 250 с.
3. Бодрийар Ж. В тени молчаливого большинства, или конец социального / Ж. Бодрийар; пер. с фр. Н.В. Сулова. – Екатеринбург: Издательство уральского университета, 2000. – 350 с.
4. Бэкон Ф. Новый Органон / Ф. Бэкон. – М., 1993. – 384 с.
5. Бытие и время Мартина Хайдеггера в философии XX века: Материалы обсуждения: Выступили А.В. Ахутин, В.И. Молчанов, Т.В. Васильева и др. // Вопросы философии. – 1998. – № 1. – С. 110-121.

6. Географический энциклопедический словарь. Понятия и термины / под ред. А.Ф. Трёшникова. – М., 1988, – С.17.

7. Гуссерль Э. Логические исследования. Том I. Прологомены к чистой логике / Э. Гуссерль; пер. с нем. Э.А. Бернштейна. – М. : Академический проект, 2011. – 560 с.

8. Делёз Ж. Анти-Эдип: Капитализм и шизофрения / Ж. Делёз, Ф. Гваттари. – М. : У-Фактория, 2007. – 620 с.

9. Дюркгейм Э. Норма и патология / Э. Дюркгейм // Социология преступности (Современные буржуазные теории). – М. : Издательство «Прогресс», 1966. – С. 39-44.

10. Катаєв С.Л. Сучасне українське суспільство: навч. посіб. / С.Л. Катаєв. – Запоріжжя: ГУ «ЗІДМУ», 2006. – 169 с.

11. Конт О. Дух позитивной философии. (Слово о положительном мышлении) / О. Конт; пер. с фр. И.А. Шапиро. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2003. – 256 с.

12. Наука и образование. Какова система среднего образования? –Электронный ресурс. – Режим доступа:
http://inlang.linguanet.ru/Cis/Cis_Countries/detail.php?ELEMENT_ID=2620&PAGEN_1=3

13. Рассел Б. История западной философии / Б. Рассел. – Новосибирск: Сиб. унив. изд-во; Изд-во Новосиб. ун-та, 2001. – 288 с.

14. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах / Г. Сковорода. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. 1. – 532 с.

15. Тверезовська Н.Т. Особливості формування соціально-перцептивних умінь майбутніх учителів-філологів /Н.Т. Тверезовська, С.Б. Баркасі. – Електронний ресурс. – Режим доступу:
http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/VChdpu/ped/2012_100/Tverez5.pdf

16. Филиппова Л.В. Социализация личности и педагогическая деятельность общества: Дис ... канд. философ / Л.В. Филиппова. Пермь, 1985. – 198 с.